

Tošo Dabac,

***Istarski dnevnik / Diario istriano*, prir. Marina Benažić i Jerica Zihlerl,**

Novigrad: Muzej-Museo Lapidarium, 2008., 109 str.; Tošo Dabac, *Riječki*

***dnevnik / Rijeka Chronicles*, prir. Jerica Zihlerl i Marina Benažić,**

Rijeka: Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2009., 114 str.

“Guido Milivoj, 11 god. [,] bježao pred Nijemcima, ranili ga, amputirana mu je radi toga noga. Dobio crvenu maramu kao znak da je udarnik u 3. razredu osnovne škole u Labinu. Najbistriji dječak u razredu”, stoji strojopisom zabilježeno u službenom fotografskom dnevniku Toše Dapca, a njegov osobni rukopisni dnevnik 17. ožujka 1946. donosi sljedeći zapis: “Prizor veličanstven! Prvi dan za pravi posao! Snimamo narod, plesanje kola, narodne nošnje, partizanske borbe, stare istranke koje su pomagale Nob, maloga udarnika bez noge i dr. Vraćamo se u 6 h. Organizacija u Podlabinu vrlo dobra, vrijeme također dobro.” Isti fotografski motiv zabilježen je tako u oba autorova dnevnika te povezuje dvije monografije novigradskog i riječkog muzeja, no niti jedno izdanje, nažalost, ne sadrži Guidov portret, kao što ne donosi ni najveći broj fotografija koje se u dnevnicima spominju.

Stota obljetnica rođenja Toše Dapca (1907. – 1970.), istaknutoga hrvatskog i međunarodno priznatog umjetničkog i dokumentarnog fotografa, potakla je muzejske ustanove na promišljanje prigodnih programa. Godine 2006. Grad Zagreb je od nasljednika otkupio vrlo vrijednu zbirku s gotovo 200.000 negativa, oko 2.000 autorskih povećanja, fotografskom opremom, knjižnicom i hemerotekom, a Arhiv Toše Dapca, smješten u zagrebačkoj Ilici u njegovu atelijeru, došao je pod okrilje zagrebačkoga Muzeja suvremene umjetnosti. Dio obljetničkoga programa i dvije su istarski obojene izložbe, prva postavljena u novigradskom Muzeju Lapidarium 2008. i druga u riječkom Malom salonu 2009. godine. Prva je popraćena *Istarskim dnevnikom* koji na 110 stranica redom donosi uvodnik Marine Benažić, prikaz povijesnoga konteksta iz pera Jerice Zihlerl, reprodukcije 24 fotografije nastale mahom 1946., ali i sve do početka 1960-ih, 36 listova strojopisnih popisa iz 1946. – izvorno naslovljenih “Opis negativa Istra”, “Centax filmovi”, “Podaci za negative Istra” i “Slike za Ljubljanu i parišku izložbu” – te, naposljetku, Dapčev životopis koji je, kao i ostali popratni tekstovi, priređen na hrvatskom i talijanskom jeziku. Druga je izložba povezana s tiskanjem *Riječkoga dnevnika* čijih 114 stranica sadrži uvodnike Ive Prosoli i Vilme Bartolić, esej Jerice Zihlerl o povijesnom kontekstu, 24 reprodukcije crno-bijelih fotografija koje su najvećim dijelom

nastale oko 1950., ali i 1946. i oko 1960. godine, 31 stranicu rukopisnoga dnevnika za razdoblje od 26. veljače do 28. ožujka 1946., četiri stranice s dvama pismima u strojopisu iz toga vremena te fotografov životopis i tekst o Arhivu Toše Dapca koji su, kao i uvodni tekstovi, objavljeni na hrvatskom i engleskom jeziku.

Popratni tekstovi govore o umjetničkoj vrijednosti koju Tošo Dabac ostvaruje kao “jedan od najboljih domaćih autora”, ističu ga kao “najplodnijeg i najboljeg snimatelja domaćih pejzaža i ljudi, kulturnih i umjetničkih spomenika” koji “unutar zadanih, ideološki jasno definiranih okvira ne samo da postiže visoku kvalitetu snimke, već i ne dopušta da mu stil bude diktiran temom” (Prosoli, *RD*, 8). Međutim, eseji četiriju autorica ne bježe od spomenutih ideološki definiranih okvira te jasno pojašnjavaju mjesto istarskih i riječkih fotografija u Dapčevu opusu i povod njihova nastanka. Taj je povod i razlog zbog kojeg njegovi slikovni i tekstualni zapisi nisu zanimljivi samo povjesničarima umjetnosti, već i povjesničarima usmjerenima prema godinama neposredno poslije Drugoga svjetskog rata. Naime, pored fotografiranja za potrebe Uprave za turizam, Ministarstva prosvjete, Trgovinske komore ili Državnog preduzeća Jugoslovenska knjiga – a mnoge su fotografije iz tih ciklusa našle svoje mjesto u ovim dvjema monografijama – Tošo Dabac u istarskom je kontekstu vjerojatno najzanimljiviji po svom zadatku koji je za dnevni list *Borba* izvršavao na terenu od 28. veljače do 13. travnja 1946. U Istri je tada boravila brojna saveznička komisija čiji je zadatak bio utvrditi etničku pripadnost stanovništva poluotoka i izvještaj o tome podnijeti mirovnoj konferenciji radi postizanja dogovora o jugoslavensko-talijanskoj granici. Dabac je pratio komisiju i snimao dokaze o hrvatskom karakteru Istre, panoramske snimke, prizore iz oskudicom obilježene svakodnevice, spaljena sela, proizvodni proces u industrijskim postrojenjima, radnike, demobilizirane borce te muškarce, žene i djecu koji su dali doprinos Narodnooslobodilačkom pokretu, a rezultat svega je više od tisuću negativa, čini se, uglavnom izgubljenih i očuvanih samo preko opisa u dnevniku.

Istarski dnevnik otkriva da je fotografski objektiv u nizu istarskih mjesta vidio kako “narod očekuje komisiju”, uzvikuje parole, pjeva narodne pjesme i pleše kola: “Djevojke u Višnjanu čekaju komisiju da je obasipaju cvijećem”, “Natpis s podacima što je selo dalo za NOV”, “Narod pleše kolo pred zgradom u kojoj zasjeda komisija u Pazinu”, “15.000 došlo je da pozdravi komisiju u Opatiji”, “Manifestacije za Jugoslaviju u Podlabinu”, “Miletić Rozina, Višković Marija iz sela Mali Turin idu u Podlabin da pred komisijom izraze

svoju želju za priključenjem Jugoslaviji”. S druge strane, pred fotografskim su se aparatom nalazili i gosti iz inozemstva: “Komisija gleda plesanje kola”, “Članovi komisije oduševljeno plješću izvođačima”. Dnevnik prenosi i ono što fotografija ne bi mogla, poput plesa i pjesme omladinki iz Medulina: “Igra kolo razigrano, / puca srce nasmijano / igra kolo mlada snaga / pjeva sretna Istra draga / Ded poskoči / hitro lako / evo viš ovako / Hrvat Ive, Srbin Jovo / Zaigraše kolo novo / Hej Slaveni braćo draga / Što nas više, veća snaga / Hitro lako čilo živo / Neka puca kom je krivo / Nakićeno navezeno / Sitnim cvijećem okrunjeno...” Uzavrelo ozračje otkriva i zapis iz *Riječkoga dnevnika*: “U Baderni ima toliko naroda da kola ne mogu napred. Snimamo ali je gužva tolika, da postoji opasnost neoštarih slika. U Pazinu masa naroda. Sve je u svečanom raspoloženju.” Pored ovakvih manifestacija, Dabac snima glagoljske natpise i knjige, mjesta uništene glagoljske baštine, matične knjige s hrvatskim imenima i prolaznike u narodnim nošnjama. Vezu Istre s hrvatskom književnošću uspostavlja slikajući Motovunsku šumu, “poznatu iz Nazorovih djela”, a u nacionalnom žaru čak u crkvama u Balama, Fažani i Poreču vidi “starohrvatski pleter” i “starohrvatske ornamente”. Uz fotografije seljaka bilježi “od vajkada Hrvat, ne zna talijanski, kurajan i veseo, jer je dočekao slobodu” ili pak “plače od radosti što je dočekao slobodu”.

Usprkos jakom hrvatskom naboju, Dabac ne prešućuje postojanje Talijana, ali pritom niti njihove fotografije ne lišava nedvosmislene poruke. Uz snimak Rovinja napominje da je to “grad sa pretežno talijanskim življem, ali gotovo 100% za Jugoslaviju”, dok uz reportažu o partizanskom bataljunu Pino Budicin navodi: “sve sami Talijani”, “služe gotovo isključivo Talijani iz Rovinja” i “oficiri pri učenju hrv. jezika”. Ovom kontekstu pripada i u *Istarskom dnevniku* objavljena fotografija triju žena koje u prepoznatljivim dijelovima talijanske nošnje razgovaraju na ulici u Balama dok je iza njih na zidu kuće, uz neizbježno “Tito”, ispisana parola: “Il popolo di Valle vuole essere unito ai fratelli croati nella Repub(b)lica Federativa Democratica (di) Jugoslav(ia)”. Istodobno Dabac crkvu u Raši doživljava kao “tipičan primjer neukusne tal. arhitekture”, a pri posjetu Dječjem domu u Rovinju očito se nije moglo izbjeći ili se pak nije htjelo prikriti etiketiranje pojedinih štíćenika pa uz jedan snimak stoji jednostavan zapis “djeca fašističkih roditelja”. Činjenica da su spomenuta djeca okupljena radi zajedničkoga fotografiranja, pa bilo ono i u svrhu pokazivanja njihova dobrog stanja i dokazivanja postojanja zadovoljavajuće državne skrbi o njima, ipak svjedoči o preteškome povijesnom teretu što je pao na najmlađe.

Dnevnik i priložena pisma otkrivaju da Dapčev proljetni zadatak iz 1946. nije tekao bez organizacijskih problema: “Nazvao sam Zgb i otklonio svaku odgovornost, jer sam pokušao sve što sam mogao. Znam fotografirati ali ne znam se boriti protiv vjetrenjača!” Najveći razlozi nezadovoljstvu bili su nedostatak jugolira i neprestana potraga za prijevoznim sredstvom, pri čemu domaćini nisu uvijek mogli pomoći: “Uostalom drugovi ovdje su tako pretrpani poslom, da se ne mogu ni maknuti, a kamoli razbijati glavu zbog nekih fotografa iz Zagreba. To je naša najveća nevolja. Kasnije međutim, kad slike budu gotove, uvjeren sam da će im biti drago i da će biti ponosni što je njihova Istra tako lijepa.” Rijeka i Istra na Dapčevim su fotografijama nesumnjivo privlačne i kao takve su, k tomu umnogome nepoznate i pomalo egzotične, tada otkrivane široj domaćoj i svjetskoj javnosti. Fotografija je tu svakako “u službi nečega” i ima zadatak “vizualizirati hrvatsku pripadnost istarskih krajeva”, a za to se tražio “najbolji fotograf” (Ziherl, *ID*, 9). Fotografiranje po zadatku i fotografije kao proizvod zadatka sigurno su znakovi svoga vremena, baš kao i grafit “Tito” na podnožju pulskog Slavoluka Sergijevaca, turistička ljetna dokolica na opatijskoj plaži, izolirane i puste brijunske plaže, volovske zaprege u istarskim selima, skuter s ovećom YU naljepnicom na riječkome trgu te putnički brodovi Proleterka i Partizanka u riječkoj luci.

Peter Burke u svojoj studiji *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza* (Zagreb: Antibarbarus, 2003.), propitujući postojanje “nevinog oka” i održivost tvrdnje da “kamera nikad ne laže”, zaključuje da niti dokumentarna fotografija ne mora uvijek biti objektivna jer, “premda su neki snimatelji skriveniji od drugih”, ima fotografa koji su “skloni namještati prizore” (16-21). Burke drži da slike “pružaju pristup vidovima prošlosti koje drugi izvori ne dohvaćaju” (197), ali “povjesničari si moraju, kao i obično, postaviti pitanje kome je priča, ispričana na takav način, bila upućena, i s kakvom namjerom” (162). Upravo tako, kao i obično! Dakle, kao i svaki drugi dokument i Dapčeve fotografije i dnevnički nedvojbeno jesu povijesni izvor, a povjesničar pritom ne mora biti niti na manjem niti na većem oprezu nego s bilo kojim drugim izvorom. Jednako tako, pozornost mora biti na visini i pri čitanju interpretacija povijesnih događaja jer i *Istarski dnevnik* i *Riječki dnevnik* smještajući fotografov zadatak u povijesni kontekst donose istu pogrešku kada navode da je Slobodni Teritorij Trsta sa zonama A i B uspostavljen tek sedam godina poslije potpisivanja mirovnog ugovora iz 1947. godine. Oba povijesna eseja govore o državno-pravnom konstituiranju teritorija 1954. i o rješenju toga problema Osimskim sporazumima 1977. godine (*ID*, Ziherl, 12-13; *RD*, Ziherl, 63).

Istina, Osimski sporazumi, potpisani 1975., na snagu stupaju dvije godine kasnije, ali je STT, poslije sedmogodišnjeg postojanja, ukinut još London-
skim memorandumom 1954. godine. Usprkos tome, ova dva vrijedna izdanja mogu biti vrlo zanimljiva povjesničarima koji bi objavljeno gradivo mogli povezati s drugim izvorima te uz dnevničke zapise i fotografije doći do potpunije slike poratne istarske povijesti. Ukupna fotografska baština pohranjena u arhivskim i muzejskim ustanovama zaslužuje suvremenu historiografsku i antropološku obradu i interpretaciju. Povrh toga, povjesničari bi se mogli dati u potragu za Dapčevim fotografijama koje se smatraju izgubljenima pa bi svojevrsni vodiči na putovanju u prošlost tek oslobođene, vrlo tradicionalne i širem nacionalnom prostoru nepoznate Istre mogli postati dječaci udarnici, omladinke kurirke, istaknuti borci i mnogi slučajni prolaznici ispred objektiva koji objektivno ili subjektivno zahvaća poraće.

Igor Duda

Franko Dota,

Zaraćeno poraće: konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre, Zagreb: Srednja Europa, 2010., 149 str.

Problematika rujanskih događaja u Istri 1943., stradalih u kraškim i boksitnim jamama te stradalih i iseljenih Istrana krajem i poslije Drugoga svjetskog rata i danas je, nakon više od 60 godina, važna politička i društvena tema kako u Hrvatskoj, tako i u Sloveniji i Italiji. Da je tomu tako, svjedoči nam i knjiga mladog povjesničara Franka Dote *Zaraćeno poraće: konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre* tiskana u izdanju Srednje Europe 2010. godine.

Namjera autorove studije, kako i sam u uvodu navodi, ne teži prikazivanju i objašnjavanju zbivanja spomenutih događaja, već suprotstavljanju tekstova o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke kako bi se odgovorilo zašto su ti tekstovi različiti i kako je na njih djelovala ideologija. Dakle, metodološki postupak koji je Dota koristio nije usmjeren “rekonstrukciji” povijesti na temelju analize izvora i literature, već prema tretiranju historiografskog, publicističkog i novinskog teksta kao izvora i kao događaja, kao suučesnika “nastanka kolektivnih, institucionalno standardiziranih dominantnih narativa